הרב צבי שורץ

'קָרָא עָלַי מוֹעֵד'
למעמדו של ראש חודש כיום חג במקרא, בהלכה ובמנהג

הקדמה

ב'מגילת איכה' (הנקראת בתשעה באב) כתוב: **'קרא עלי מועד לשבור בַּחוּרָי'** (א, טו) הפירוש הפשוט של פסוק זה הוא - הקב"ה קבע **מועד** של פורענות **לשבור** את כוחם של **בַּחורי,** ו'מועד' הוא זמן קבוע. פירוש אחר, קרא עָלַי גויים **שיתוועדו** (שיתאספו) לשבור את בחוּרָי, כמו 'קריאי מועד' ('דעת מקרא', איכה א, טו).

אולם לפי פירוש אחר, בשל הכינוי **'מועד'** בפסוק, שמשמעו יום חג, כמו 'מועדי ה'... 'אלה הם מועדי' (ויקרא כג, ב), נחשב תשעה באב לפי הפוסקים, ליום חג. ואמנם כמה מנהגים הנהוגים בתשעה באב דומים במקצת למנהגים הנהוגים במועד, ונתלו בכתוב זה, כגון: אין אומרים תחנון ערב תשעה באב במנחה (שו"ע, או"ח סי' תקנב סעי' יב); אם חל תשעה באב בשבת אין אומרים 'צדקתך' (רמ"א שם); אין אומרים סליחות ואין נופלים על פניהם; 'ואם אירע מת בתשעה באב אין אומרים צידוק הדין משום דמיקרי מועד' (שו"ע סי' תקנט סעי' י; ט"ז סי' תקנז ס"ק ב). כמו כן נרמז במילה מועד, שתשעה באב הוא סמל לתקוות הגאולה, כמו שאמרו באגדה שמשיח נולד בתשעה באב.[1] והחת"ס בדרשותיו מביא שתשעה באב נקרא 'מועד', כי בעצם האבלות הממושכת טמונה הנחמה, כי מת משתכח מן הלב, אבל חי לא נשכח.[2]

מן הגמרא (במסכת תענית כט ע"א ובמסכת שבועות י ע"א) עולה שכוונת הכתוב במילה **'מועד'** היא **לראש חדש**, שבימי המקרא היה יום ראש חודש - יום חג. לפי חז"ל, יום חזרת

---

1. בירושלמי ברכות פ"ב ה"ד, מובא מעשה באחד שהיה חורש שדהו עם פרתו, וגעתה פרתו. עבר לפניו ערבי שהיה מבין שיחת בהמות, ואמר לו: הנח המחרשה כיוון שעכשיו **חרב בית המקדש**. עודו מדבר עמו, געתה פרתו פעם שנייה, אמר לו הערבי: יכול אתה לחזור ולהמשיך לחרוש שדך, כיוון שעתה **נולד מושיעם של ישראל**. בשער הכוונות לר' חיים ויטאל עניין תשעה באב בסופו מביא, שבט' באב אומרים במנחה פסוקי נחמה, **שבתשעה באב במנחה נולד המשיח** הנקרא מנחם.
2. בדרשות חת"ס, ח"ג דרוש לז' אב: 'כי זה שאנו מתאבלים ובוכים אלפיים שנה, זוהי נחמה גדולה שאין מקבלין תנחומין על החי, משא"כ מת גזירה הוא שישתכח מן הלב. לכן כל האומות שאין להן תקוה לחזור למה שנאבד מהן, נשכח זכרם מפיהם. אבל אנו בני ישראל שמקווים ומצפים ליום שעתיד הקב"ה לירד למטה וחומת אש סביבו וחסידינו יחיו ויראו וישבעו מטובו, ע"כ אין מקבלין תנחומין על החי. **נמצא, שזה האבל לנו לנחמה גדולה ע"כ ט"ב הוא מועד גדול, כי בו נדע ונשכיל שעתידים אנו לחזור לקדמותנו כימי נעורינו'.**

המרגלים מארץ ישראל היה בתשעה באב. אך לפי החשבון שיצאו בכ"ט בסיון ותרו את הארץ 40 יום, יוצא שהיו צריכים להגיע בי' באב. וכיצד קרה שהגיעו בתשעה באב? ועל זה עונה הגמרא בתענית:

> אמר אביי, תמוז דההיא שתא מלויי מליוה [באותה שנה, חודש תמוז היה חודש מלא של 30 יום], דכתיב 'קרא עלי מועד לשבור בחורי' וכתיב 'ותישא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא'. אמר רבה אמר ר' יוחנן אותו היום [שחזרו המרגלים] ערב תשעה באב היה. אמר להם הקב"ה - אתם בכיתם בכייה של חינם, ואני קובע לכם בכייה לדורות.

לדברי הגמרא, הוסיפו לחודש תמוז יום נוסף, והיו 2 ימי ראש חודש - ל' בתמוז וא' באב. וכך יוצא שארבעים הימים ששהו המרגלים בארץ נגמרו בתשעה באב. אירוע זה של הוספת יום בחודש תמוז, שהפך להיות באותה שנה יום נוסף של ראש חודש, נרמז במגילת איכה במילים **'קרא עלי מועד' - הוסיפו יום ראש חודש,**[3] וכך יוצא שיום תשעה באב, יום בו הגיעו המרגלים והוציאו דיבת הארץ וכולם בכו, יהיה בכייה לדורות **שבו שברו את בַּחוּרַי** (רש"י - בחורבן הבית). בעיון זה נדון במעמדו המיוחד של ראש חודש כיום חג, ומה נשאר ממעמד זה כיום.

א. ראש חודש במקורות

ראש חודש לא נמנה ברשימת המועדים בפרשת אמור (ויקרא כג). יחד עם זאת הוא נזכר במקומות רבים בתורה, בנביאים ובכתובים בסמיכות לשבת ולמועדים:

1) 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חודשיכם' (במדבר י, י).
2) 'ויאמר לו יהונתן מחר חדש' (שמואל א, כ, יח) - 'ודרך כל אוכלי שולחן המלך לבוא ביום מועד אל השולחן' - (רש"י שם).
3) 'מדוע את הולכת אליו היום לא חודש ולא שבת' (מלכים ב, ד, כג) (ומכאן למדו בגמרא שחייב אדם להקביל פני רבו ברגל שנאמר מדוע את הולכת וכו').
4) 'הנה אני בונה בית לשם ה'... לשבתות ולחודשים ולמועדי ה' (דברי הימים ב, ב, כג).
5) 'שער החצר הפנימית הפונה קדים יהיה סגור ששת ימי המעשה, וביום השבת ייפתח וביום החדש ייפתח' (יחזקאל מו, א).

---

3. נקודה מעניינת שלא עמדו עליה, מביא הרב זוין: 'מכאן אנו למדים **ששני ימים ראש חודש נהגו לעשות עוד קודם שהוקבע הלוח שלנו על פי החשבון**, אלא אף בזמן שקידשו על פי ראייה, שהרי זהו ה'מועד' שניתוסף ע"י שעיברו את תמוז. וראה בפי' רש"י למסכת בבא מציעא נט ע"ב ד"ה בין מלא שמוכח, שבזמן שקידשו על פי הראייה, עשו אף בחודש מלא יום אחד בלבד ראש חודש. וכן כתב בפירוש ב'שלטי הגיבורים' למסכת ראש השנה פרק א. לעומת זה כתבו בתשב"ץ ח"א סי' קנג וב'שיבולי הלקט' סי' קפח, שתמיד עשו ב' ימים ראש חודש. וראייתם מ'מחרת החודש השני' של שאול ויהונתן וראה 'חזון יחזקאל' לתוספתא ראש השנה פ"א ה"י. בנוגע ל'קרא עלי מועד' - אולי יש לומר, על פי מה שכתב ב'רבנו בחיי' פרשת בא בשם ר"ח, שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא קידשו את החודש ע"פ הראייה, שהעננים היו מכסים את הלבנה. לפי זה, ייתכן שעשו אז ב' ימים ר"ח כדרך שאנו עושים' ('המועדים בהלכה', עמ' קמב).

6) ובתוכחה: 'חודש ושבת קרוא מקרא... חודשיכם ומועדיכם שנאה נפשי' (ישעיהו א, יג-יד).
7) 'והשבַּתִי כל משושה חגה חודשה ושבתה וכל מועדה' (הושע ב, יג).
8) 'מתי יעבור החודש ונשבירה שבר והשבת ונפתחה בר' (עמוס ח, ה).
9) ואף בייעודי הנחמה: 'והיה מדי חודש בחודשו ומדי שבת בשבתו יבוא כל בשר להשתחוות לפני אמר ה' '(ישעיהו סו, כג).

אולם עדיין אין זאת אומרת שראש חודש עצמו הוא מועד. מכאן לא למדנו, אלא שראש חודש הוא יום חגיגי, ושונה הוא מיום חול רגיל, שהרי מקריבים בו קרבן מוסף.

להלן נראה שישנם מרכיבים רבים המייחדים את ראש חודש כיום 'מועד' - מלבד קרבן מוסף (כיום שאין בית מקדש - תפילת מוסף): אי עשיית מלאכה, איסור תענית והספד, סעודה, שמחה וקריאת 'הלל'.

ב. מנהגי ראש חודש

1. אי עשיית מלאכה

בעניין עשיית מלאכה בראש חודש ישנה סתירה במקורות:

במספר מקומות בתלמוד מפורש שראש חודש **מותר במלאכה:**

במסכת שבת (כד ע"א): 'כיון **דלא אסור בעשיית מלאכה**'. במסכת חגיגה (יח ע"א) - 'ראש חודש יוכיח שיש בו קרבן מוסף **ומותר בעשיית מלאכה**'. ובמסכת ערכין (י ע"ב) - 'ראש חודש **לא אקדיש בעשיית מלאכה**'.

לעומת זה, בשמואל א (כ, יט): 'ובאת אל המקום אשר נסתרת שם ביום המעשה' ובתרגום יונתן 'ביומא דחולא' - הרי שראש חודש **אינו יום המעשה.**[4] אף כשקבעו את מספר הקרואים בתורה בראש חודש, אמרו (מגילה כב ע"א) 'ושאין בו ביטול מלאכה לעם' [ולכן אין להקפיד אם ישהו זמן נוסף בבית הכנסת] כיון **שאין עושים בו מלאכה,** כגון בראשי חדשים ובחולו של מועד קורין ארבעה.

למקורות הסותרים ניתנו מספר תשובות:

א) **האנשים מותרים במלאכה והנשים אסורות.** כך מובא בפרקי דר' אליעזר,[5] מכיוון שהנשים לא השתתפו בחטא העגל, נתן להם הקב"ה שכרן בעולם הזה שהן **משמרות ראשי חדשים,** ונתן להן שכר לעולם הבא שהן עתידות להתחדש כמו ראשי חדשים, שנאמר (תהלים קג, ה) 'תתחדש כנשר נְעוּרָיְכִי'.[6]

---

4. ביחזקאל מו, א מכונים ימי החול ימי המעשה: 'שער החצר הפנימית הפונה קדים יהיה סגור ששת ימי המעשה וביום השבת יפתח וביום החדש יפתח'.
5. פרקי דרבי אליעזר, פרק מה.
6. והרמז לנשים, כי בפרק קג רק שני פסוקים אלו - ד, ה נאמרו בלשון נקבה: עֲוֹנֵכִי, תַּחֲלוּאָיְכִי, חַיָּיְכִי, הַמְעַטְּרֵכִי, עֶדְיֵךְ. ולכן הפסוק המזכיר התחדשות: 'תִּתְחַדֵּשׁ כַּנֶּשֶׁר נְעוּרָיְכִי' רומז דווקא לנשים. ונרמז גם בתהלים יט, ו בדימוי השמש לאיש: 'והוא [השמש] כחתן יוצא מחופתו'. וכן בדברים רבה פרשה ב פיסקה כב: 'רבנן אמרי: כל מה שבראתי, בראתי זוגות: **חמה ולבנה זוגות...** איש ואשה זוגות [וביארו, שהכוונה זכר ונקבה, נותן ומקבל. ע"פ הגמרא בבא בתרא עד ע"ב: 'כל מה שברא הקב"ה בעולמו, זכר ונקבה בראם']. ככלל, בתורת הקבלה, האישה נמשלה לירח המקבל את אורו מן השמש: בזוהר ויצא

הירושלמי (תענית פ"א ה"ו) כותב שזה מנהג: 'נשייא דנהגן דלא למיעבד עובדא ביומא דירחא - מנהג'. וכך פסק ה'שלחן ערוך' (או"ח סי' תיז סעי' א): 'ראש חודש מותר בעשיית מלאכה והנשים שנוהגות שלא לעשות בו מלאכה הוא מנהג טוב'[7] (להלן יובאו טעמים שונים מדוע דווקא **הנשים** הונחו לנהוג מנהגים מיוחדים בראש חודש).

ב) המרדכי[8] כתב בשם ר"י **ד'מלאכה כבֵדה'** כגון לחרוש ולזרוע אסורה אף לאנשים מדכתיב 'אשר נסתרת שם ביום המעשה'. והב"ח[9] הוסיף, לא שהאנשים בעצמם אסורים ב'מלאכה כבדה', אלא **שבעל הבית אסור לכוף לאנשים המשועבדים לו שיעשו 'מלאכה כבדה' בראש חודש.**

ג) בתשב"ץ[10] מביא מנהג שגם בנשים יש הבדל בין מלאכה למלאכה: **מחמירות בטווייה ומקילות בתפירה.** הוא נותן טעם לדבר, האנשים נזדרזו בעגל ונתעצלו במשכן, והנשים נתעצלו בעגל ונזדרזו במשכן, וזריזותן הייתה **בטווייה:** 'וכל אשה חכמת לב בידיה טוו ויביאו מטוה'.[11]

אם ראש חודש הוא יומיים יש מנהגים שונים - האם אינן עושות מלאכה יומיים, או רק בראשון לחודש (ביום ב' דראש חודש). ה'משנה ברורה' (סי' תיז ס"ק ד) מביא:

> יש שכתבו דצריכין להיות בטלין שני ימים ממלאכתם, ויש שכתבו דזה תלוי במנהג המקום (וכן משמע מהפמ"ג). ומ"מ אף לדעה זו אין להם להקל [ולעשות מלאכה] רק יום א' של ר"ח שהוא השלמת חודש העבר, אבל לא ביום ב' שהוא עיקר ר"ח.

ד) ה'טורי אבן'[12] והלוי ב'דורות הראשונים'[13] - קרבן המוסף שהקריבו בראש חודש הוא שאוסרו במלאכה בזמן שבית המקדש היה קיים.[14]

2. איסור תענית ואיסור הספד

איסור התענית בראש חודש מפורש במשנה (תענית פ"ב מ"י): 'אין גוזרין תענית על הצבור בראש חודש' וכך פסק ה'שלחן ערוך' (סי' תיח סעי' א): 'ראש חודש אסור

קסה ע"א **האישה נמשלה ללבנה** והאיש נמשל לחמה. בבחינת 'נותן ומקבל': 'זכר ונקבה בראם אשתמע להאי גוונא ואשתמע להאי גוונא. ואשתמע דשמשא וסיהרא בחבורא חדא אינון דכתיב בראם... ואשתמע דאדם וחוה כחדא אתבריאו בזווגא חד'. קשר זה בין הירח לאישה הוא הסיבה לדברי השל"ה הקדוש (שער האותיות אות ק) שנשים לא מקדשות הלבנה: 'לא ראינו מעולם נשים מקיימות קידוש הלבנה... מפני שפגם הלבנה פגמה אישה הראשונה, דהיינו חטא חוה, ומתרחקין מפני הבושה'.

7. בביאור הלכה, סי' תיז ד"ה והנשים שנוהגות מסתפק בכוונת המחבר: 'אם לדעתו עכ"פ מצד מנהג, **מחויבות כל הנשים לנהוג כן מצד שהוא מנהג קדום** שאימותיהם החזיקו בו כבר... או כוונתו רק לומר, דאשה שנוהגת כן, **הוא מנהג טוב, אבל לכתחילה אין כל אישה מחויבת לנהוג כן**, אף מצד המנהג'.
8. מרדכי, מגילה רמז תתו.
9. ב"ח, סי' תיז ס"ק א.
10. תשב"ץ, ח"ג סי' רמה.
11. שמות לה, כה.
12. טורי אבן, מגילה כב ע"ב.
13. דורות הראשונים, הוצאת בנימין הרץ, ברלין תרפ"ב, ח"א כרך ג עמ' 328.
14. הרב ברוך גיגי ב'עלון שבות-בוגרים' ב, 'בין קדושת היום לאיסור מלאכה' מסכם: 'יש שלושה סוגי ימים של קדושת קרבן: 1) יום שקדושת הקרבן מעניקה ליום מעמד של 'מקרא קודש' - כמו **יום החמישים** של העומר. 2) יום שבו קדושת הקרבן הופכת אותו לחלק מפרשת המועדות, אעפ"י שאינו יום 'מקרא קודש' - **יום הקרבת הפסח**. 3) יום שבו הקדושה נשארת קשורה לקרבן, ואינה יוצרת חלות מהותית בעיצומו של יום - **ראש חודש**'.

בתענית'. מהגמרא[15] משמע שאיסורו מן התורה, אך יש סוברים שהכוונה שיש לו סמך מן התורה, מפני שהוא כתוב סמוך למועדים, אבל באמת אין איסור התענית, אלא מדרבנן,[16] ואף על פי שאסור להתענות בו, אין חיוב לאכול דווקא לחם כמו ביום טוב, כמו שאמרו,[17] שברכת המזון בראש חודש אינה חובה, כמו תפילה בראש חודש. ולכן אם לא אמר 'יעלה ויבוא' בתפילה, מחזירין אותו, כי תפילה היא חובה. אך בברכת המזון אין מחזירים אותו כשלא אמר 'יעלה ויבוא', כי 'אי בעי אכיל אי בעי לא אכיל' - והכוונה 'אי בעי **לא אכיל פת**' ואז לא חייב לברך ברכת המזון.[18] חתן וכלה הנוהגים להתענות ביום חופתם, אם חל יום חופתם בראש חודש, אל יתענו.[19]

איסור ההספד מוזכר במשנה (מועד קטן פ"ג מ"ט):

> בראשי חודשים בחנוכה ובפורים מענות ומטפחות... נקבר המת - לא מענות ולא מטפחות.

ובברייתא במסכת ראש השנה (כה ע"א):

> אותו היום מתה אמו של בן זזא, והספידה רבן גמליאל הספד גדול, לא מפני שראויה לכך, אלא כדי שידעו העם **שלא קידשו בית דין את החודש**.

מכאן מסיק 'שבולי הלקט'[20] שראש חודש אסור בהספד. וכן נוהגים, שלא ללכת לבית הקברות בראש חודש, ואם חל יום השנה או השלושים בראש חודש, יקדימו לילך בערב ראש חודש. כשאינם יכולים ללכת בערב ראש חודש, ילכו לאחר ראש חודש. לקברי צדיקים מותר ללכת בראש חודש, כי אין בזה צער.[21] בתקופת הגאונים מוצאים דיון על 'צידוק הדין', אם אומרים אותו בראש חודש.[22] אף ב'שלחן ערוך'[23] נחלקו המחבר והרמ"א: המחבר מצדד לומר 'צידוק הדין', והרמ"א אומר שאין נוהגין כן. וב'משנה ברורה'[24] מביא את הסיבה: 'שמרגיל להספד'.

3. סעודה

לגבי סעודה בראש חודש, מסופר בספר שמואל א (פרק כ) על סעודת ראש חודש שנהגה בבית המלך שאול. המחבר (שו"ע או"ח, סי' תיט סעי' א) פוסק: 'מצווה להרבות

---

15. ראש השנה יט ע"א: 'ר"ח דאורייתא הוא'. והר"ח שם - כמו בשבת ויו"ט שהם עצמם אסורים בתענית, ולפניהם ולאחריהם מותרין בתענית, כך גם יום ר"ח עצמו שנחשב מועד ואסור בתענית כשבת ויו"ט שהם דברי תורה ואין צריכים חיזוק (לעומת הימים הכתובים במגילת תענית שהם מדברי סופרים, וצריכים חיזוק. ולכן אסרו להתענות גם לפניהם ולאחריהם).
16. בית יוסף, או"ח סי' תיח. ובשו"ע, או"ח סי' תיח סעי' ד. ואף אם ראש חודש עצמו נחשב מועד דאורייתא, אבל איסור התענית בו הוא מדרבנן.
17. ברכות מט ע"ב.
18. תוס', ברכות מט ע"ב ד"ה אי בעי.
19. משנה ברורה, סי' תקעג ס"ק ח.
20. שבולי הלקט, סי' קפג.
21. פניני הלכה, כרך זמנים הלכות ראש חודש פרק ו.
22. אוצר הגאונים, מועד קטן סי' קנה.
23. שו"ע, או"ח סי' תכ סעי' ב.
24. משנה ברורה לשו"ע, שם ס"ק ג.

בסעודת ראש חודש', ומוסיף ה'משנה ברורה'[25] שמעיקר הדין אינו מחויב לאכול דברים, הטעונים ברכת המזון, ויכול לצאת בדברים אחרים. ומכל מקום מי שאוכל סעודה עם לחם ומברך ברכת המזון, הרי זה משובח. די להרבות בסעודה ביום, ואין צריך להרבות בליל ראש חודש. בספרי האחרונים מופיע שהמדקדקים מוסיפים מאכל אחד יותר ממה שאוכלים בימים רגילים ואם חל בשבת מוסיפים מאכל אחד יותר משבת רגילה. טוב לערוך את השולחן לכבוד סעודת ראש חודש בדרך כבוד. ויש מהדרים לאכול בשר ולשתות יין בסעודת ראש חודש. ויש שאף נהגו להדר וללבוש בראש חודש בגדים חגיגיים.

4. שמחה

על שמחה בראש חודש לא מצינו דיון לכתחילה, אבל מכללא איתמר. בטור (יו"ד, סי' תא) בשאלת אמירת 'צידוק הדין' בראש חודש מביא בשם הרי"ץ גיאת שאין ראוי להגיד, כי זה יום שמחה:

> דהללו [ראש חודש וחנוכה] **יומי שמחה נינהו** דכתיב 'וביום שמחתכם ובמועדיכם **ובראשי חודשיכם**' (במדבר י, י) ובכל חדא אומרים בו הלל - זה היום עשה ה' **נגילה ונשמחה** בו.

לעומת זה מצינו ברש"י לתענית (טו ע"ב) שכתב: 'דאף על גב דאיקרי מועד **לא כתיב ביה יום משתה ושמחה**'. אפשר לתלות ספק זה בדין הגמרא (ברכות מט ע"א): 'טעה ולא הזכיר של ראש חודש [בברכת המזון] אומר 'ברוך שנתן ראשי חודשים לעמו ישראל לזיכרון'. **ולא ידענא אי אמר בה שמחה** [לזיכרון ולשמחה] **אי לא אמר בה שמחה**'.[26] את הספק בגמרא אפשר להבין, שהזכרת השמחה תלויה בשאלה אם ראש חודש הוא יום שמחה או לא.

5. קריאת הלל

קריאת הלל במועד היא אחת משבע מצוות דרבנן.[27] אולם בראש חודש קריאת ההלל אינה אלא מנהג, וכך מפורש בגמרא (תענית כח ע"ב):

> הלילא דבריש ירחא - **לאו דאורייתא**. דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק שמונה עשר יום בשנה יחיד גומר בהן את הלל ואלו הן שמונת ימי החג, ושמונת ימי חנוכה, ויום טוב הראשון של פסח, ויום טוב של עצרת ובגולה עשרים ואחד יום.

לפי הגמרא שם, זו הסיבה (שהלל בראש חודש הוא רק מנהג) שקוראים הלל בדילוג, ולא הלל שלם:

> רב איקלע לבבל, חזינהו דקא קרו הלילא בריש ירחא. סבר לאפסוקינהו, כיון דחזא **דקא מדלגי דלוגי** אמר: 'שמע מינה **מנהג אבותיהם בידיהם**'.

---

25. משנה ברורה, סי' תיט ס"ק א.
26. הטור, או"ח סי' קפח, פוסק שאין מזכירין שמחה.
27. ספר החינוך מביא בסוף ספרו את שבע המצוות מדרבנן. רש"י, תענית כח ע"ב ד"ה מנהג אבותיהם בידיהן, מביא שהלל בחנוכה תקנת נביאים, וכדאורייתא דמי.

ההבדל בין קריאת ההלל בראש חודש לבין הלל במועדים הוא מפני שהמקור להלל הוא מהפסוק:[28] 'השיר יהיה לכם כליל **התקדש חג**'. ודרשו[29] שהתקדשות זו היא באי עשיית מלאכה, וראש חודש אמנם נקרא 'מועד', אך היות שהוא מותר במלאכה, אין קוראים בו הלל.[30]

האם מברכים על הלל בראש חודש? זו מחלוקת עקרונית - אם יש לברך 'אשר קדשנו במצוותיו וציוונו' על מנהג?[31] ב'שלחן ערוך' הביא שלוש דעות בדבר:[32] א) אף הציבור אינו מברך, כיון שאינו אלא מנהג; ב) הציבור מברך, והיחיד אינו מברך; ג) דעת הרמ"א - אף היחיד מברך.[33]

ג. נשים וראשי חודשים

חכמים ראו בייחודו של ראש חודש כיום חג, מתן שכר לנשים: 'נתן להם הקב"ה שכרן, שיהיו משמרות ראשי חודשים'.[34] על מה מגיע לנשים שכר, ומדוע שכר זה הוא שמירת ראש חודש דווקא? יש כמה דעות בעניין זה: ב'פרקי דרבי אליעזר' (פרק מה) במעשה העגל, כתוב:

> דן אהרן דין בינו לבין עצמו. אמר: אם אני אומר להם תנו לי כסף וזהב, מיד הם מביאים, אלא הריני אומר להם תנו נזמי נשיכם בניכם ובנותיכם, ומיד הדבר בטל, שנאמר: ויאמר אהרן פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם... והביאו אלי (שמות לב, ב) ולא רצו ולא קיבלו עליהן ליתן נזמיהן לבעליהן, אלא אמרו להם: אתם רוצים לעשות שיקוץ ותועבה שאין בו כוח להציל, לא נשמע לכם. ונתן הקב"ה שכרן של נשים בעוה"ז ובעוה"ב. ומה שכר נתן להם לעוה"ב לעוה"ז - שהן משמרות ראשי חודשים יותר מן האנשים שנאמר - 'המשביע בטוב עדיך, תתחדש כנשר נעורייכי'.[35] ראו האנשים שלא שמעו הנשים להם, מה עשו? פרקו את נזמיהם אשר באזניהם ונתנו לאהרן, שנאמר: 'ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם ויביאו אל אהרן'. אשר באזני נשיהם אין כתיב כאן, אלא אשר באזניהם.

רבי דוד אבודרהם מביא את דברי ה'פרקי דרבי אליעזר', וכותב סיבה נוספת למתן שכר זה לנשים (אבודרהם, עמ' קצז):

---

28. ישעיהו ל, כט.
29. ערכין י ע"ב.
30. הרב זוין בספרו המועדים בהלכה, עמ' קמו, הביא בשם הרב זאב וולף מזיטיל בספרו עמק הלכה, או"ח סי' קכה, שחידש לפי זה, טעם לדילוג בהלל בראש חודש. היות שסיבת ההלל בחג היא מצד היותו אסור במלאכה. ומכיוון שנהגו לשיטת המרדכי בראש חודש איסור בקצת מלאכות 'כבדות' כחרישה וזריעה, לכן בהתאם לזה נהגו לקרוא קצת מההלל.
31. תוס', תענית כח ע"ב ד"ה אמר שמע מינה.
32. שו"ע, או"ח סי' תכב סעי' ב.
33. הרב בעל התניא בסידורו, קבע - 'הש"ץ לבדו יברך בתחילה ובסוף, והקהל יענו אמן ויצאו ידי חובה בברכתו'.
34. רש"י, מגילה כב ע"ב ד"ה ראשי חדשים.
35. להלן יבואר, מדוע מביא המדרש שני פסוקים אלו.

ובמדרש אומר על שום שנזדרזו הנשים לנדבת המשכן, שנאמר: 'ויבואו האנשים על הנשים' (שמות לה, כב), והוקם באחד בניסן. ולא רצו להביא נזמיהן לעגל, נתן להן שכרן שהן משמרות ראשי חודשים.

כיוצא בזה כתב גם הרא"ה מלוניל, והוסיף (אורחות חיים, עמ' קנג):

ולכן נקבע להם ראש חודש ליום טוב, וי"א זה ראש חודש ניסן שבו הוקם המשכן, ואגב אותו ראש חודש משמרות כל ראשי חודשים.

רבי יהודה, אחיו של רבי יעקב 'בעל הטורים' (מובא בטור, או"ח סי' תיז) נותן טעם אחר:

לפי שהמועדים נתקנו כנגד האבות: פסח - כנגד אברהם, שבועות - כנגד יצחק, סוכות - כנגד יעקב, י"ב ראשי חודשי השנה [שגם הם נקראים מועדים] - כנגד י"ב שבטים. וכשחטאו בעגל, ניטלו מהם וניתנו לנשותיהם [של י"ב השבטים], לזכר שלא היו באותו חטא.[36]

ה'אור זרוע' (הלכות ראש חודש סי' תנד) מוצא קשר מהותי בין נשים לראש חודש:

תדע לך שבכל חודש וחודש האישה מתחדשת וטובלת וחוזרת לבעלה, והיא חביבה עליו כביום החופה. כשם שהלבנה מתחדשת בכל ראש חודש והכל מתאווין לראותה. ולכך הווי ראש חודש יום טוב של נשים.[37]

גם ה'בן איש חי' (שו"ת 'רב פעלים' ח"ד - או"ח סי' לד) משווה בין שינוי מראהו של הירח למחזור האישה:

כמו שהלבנה לא נתמלאת פגימתה רק עד ז' ימים, כן האשה למטה ז' ימי נידות ואחר תטהר. גם תמצא סתם וסת משלשים לשלושים כמו ימי החודש.

הרב ארי יצחק שבט[38] מדייק מן הפסוקים שהביא המדרש בפרקי דרבי אליעזר, ומחדש, שהשכר לנשים הוא ההימנעות ממלאכה בראש חודש. לדעתו, זהו שכר ראוי, כי כידוע הנשים מתלוננות ש'מלאכתן אף פעם לא נגמרת' ואפילו בשבתות אין מנוחתן שלמה. במנוחה מעבודות הבית יום בחודש, היא יכולה 'להתחדש' ולאגור כוחות כמו שנרמז בפסוק: 'תתחדש כנשר נעוריכי'. הסבר זה מתאים מאוד גם לפסוק הנוסף המובא בפרקי דרבי אליעזר: 'המשביע בטוב עדיך'[39] הוא מלמד שה' נתן שכר לנשים עבור הימנעותן

---

36. הבית יוסף על הטור, או"ח סי' תיז, מביא שני תירוצים על השאלה הרי ראשי חדשים נהגו לפני חטא העגל וחגגו אותם כולם, ואיך כתב הטור שניטלו מהאנשים וניתנו לנשים, היה צריך לומר השאירו את החג לנשים? : א) 'עדיין לא ניתנו ראשי חדשים לישראל, שיהיו אסורים בעשיית מלאכה, אבל היו ראויים לינתן, ובשביל מעשה העגל נמנע הטוב מהם. וכיון שהאישה נגררת אחר האיש וטפלה לו היה ראוי גם כן לימנע מהן כדי שלא יהא טפל חשוב מן העיקר. אלא שלא רצה הקדוש ברוך הוא לקפח שכרן ונתנן לנשים. ב) עוד יש לומר דמעיקרא ניתנו לאנשים ולא לנשים, וכשחטאו בעגל ניטלו מהאנשים וניתנו לנשים. והכי דייק לישנא דקאמר ניטלו מהם וניתנו לנשותיהם'.
37. הרב חנוך הכהן ארנטרוי, עיונים בדברי חז"ל ובלשונם שבת ראש חודש ומילה, עמ' רסז, מיישב על פי זה, את הסתירה במקורות, בקשר לגזירות אנטיוכוס: שבמקום אחד כתוב שהגזירות היו על **חודש, שבת ומילה**, ובמקום אחר כתוב שגזרו על **נידה, שבת ומילה.** והוא אומר שלפי האור זרוע אין סתירה, כי בגזירת **החודש** אין הכוונה לאיסור על קידוש החודש, אלא על **טבילת נשים שמתרחשת בכל חודש** (והמחזור החודשי הנשי אכן נקרא בלטינית mensis = חודש).
38. טללי אורות (ז) תשנ"ז, מנהג הנשים להימנע ממלאכה בר"ח, עמ' 101-107.
39. כל המפרשים שהתייחסו לטעם בפרקי דרבי אליעזר לא ביארו כיצד קשור השכר של הימנעות מעבודת העגל לראש חודש, ומציעים סיבות שונות מדוע השכר מתקבל בראש חודש דווקא. המנהיג

מעבודת העגל: 'המשביע' (נותן שכר) עבור 'הטוב' שהנשים עשו בענידתן את 'עדייהן' (שעדו ממתן תורה עד לאחר חטא העגל שהורידום: 'ועתה הורד עדיך מעליך... ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב') ואין שכר יותר מתאים מאשר הימנעות מעבודה, עבור הימנעותן מעבודת העגל. ואין יום יותר מתאים לשכר זה מאשר ראש חודש כשמתחדשת הלבנה בכוחותיה החדשים.[40]

ד. מעמדו של ראש חודש לאחר חורבן הבית

נראה, שאחרי חורבן הבית פחת מעמדו של ראש חודש בקרב העם, ופסקו מנהגים רבים שנהגו בזמן המקדש. כשהפסיקו להקריב את קורבן ראש חודש, כבר לא התייחסו לראש חודש כ'מועד'. יש אומרים שגזירות אדריאנוס, שניסו למנוע מן הסנהדרין את קידוש החודש על ידי עדים, גרמו לכך שהסתפקו בקידוש החודש, וביטלו את הפומביות של סעודת ראש חודש. ומאז שתוקן הלוח העברי בימי הלל השני, והפסיקו לקדש את החודש בפועל, גם חוויית החידוש כהתה, וראש חודש צוין רק במנהג אמירת הלל, קריאת התורה והוספת 'יעלה ויבוא' בתפילה ובברכת המזון.

סיכום

ראש חודש איננו יום חול רגיל, ולכן אפשר להחשיבו כ'מועד'. אולם אין הוא כשאר המועדים, שאסורים במלאכה מן התורה, והוא דרגת ביניים כעין 'חול המועד'.[41] מעמד מיוחד זה מתבטא במספר תחומים: בקריאת התורה עולים ארבעה קרואים כמו בחול המועד. לא כמו שבת ויום טוב שעולים שבעה וחמישה קרואים, ולא כמו יום חול שעולים רק שלושה קרואים; קריאת ההלל היא חלקית וקוראים בדילוג; איסור המלאכה הוא מנהג ולא דין, לנשים ולא לגברים, ואף מי שאוסר לאנשים מבחין בין מלאכות 'קלות'

והרא"ה מלוניל מציינים, שלעומת עיכוב תכשיטיהן בהכנת העגל, תרמו הנשים נדבותיהן למלאכת המשכן בזריזות, והיות שהמשכן הוקם בא' בניסן, נתן להם הקב"ה שכרן לעשות יום טוב בראש חודש ניסן, ובשאר ראשי חדשים. בתוס' הרא"ש מסביר ששכר זה ניתן לנשים בראש חודש: 'לפי שהנשים מתחדשות בווסתן מל' לל'. לכך קבעו להם ר"ח כיו"ט'. ורובם השמיטו את הציטוט 'המשביע בטוב עדיך' שמופיע במדרש בפרקי דרבי אליעזר, ודווקא בפסוק זה נרמז שהשכר הוא בגלל שלא חטאו בעגל. 'עדיך' שהנשים לא גרמו להורדת העדיים, ולכן הקב"ה ישביעך בטוב ותתחדשי כנשר, וזו המנוחה בראש חודש.

40. בקהילות רבות: בלוב, באלג'יר, בקושטא, בסלוניקי, אבל בעיקר בקרב יהודי תוניס, נהגו לחגוג את ראש חודש טבת שהוא גם 'חנוכה', כ'חג הבנות' ('עיד אל בנאת') במאכלי חלב ושמן. יש תולין את מקור החג בימי עזרא שבראש חודש טבת עשה כינוס לגרש את הנשים הנכריות ('ויעשו כן בני הגולה ויבדלו עזרא הכהן אנשים ראשי האבות לבית אבותם... **וישבו ביום אחד לחדש העשירי**' עזרא י, טז). הרב מאיר מזוז תולה את קביעת מנהג 'חג הבנות' בראש חודש טבת דווקא, בצירוף של חיוב בנשים בחנוכה - שאף הן היו באותו הנס, עם ראש חודש שהוא חג של הנשים. ובנוסף על כך, ראש חודש טבת חל בחנוכה, ומשום כך יש בו ייחוד חגיגי שאין בשאר ראשי חודשים, שאומרים בו הלל שלם, ('המבשר תורני', וישלח, תש"ע, גיליון 48, עמ' יא).

41. גם באיסור מלאכה בחול המועד נחלקו רש"י, מועד קטן יא ע"ב ד"ה אלא אפילו, ותוס', חגיגה יח ע"א ד"ה חולו אם איסור המלאכה בו, שעליו נאמר בגמרא: 'לא מסרן הכתוב אלא לחכמים', הוא מדאורייתא (רש"י) או מדרבנן (תוס').

למלאכות 'כבדות'; בשכחה בהזכרת ראש חודש בברכת המזון לא ברור אם מזכירים שמחה או לא; וגם לאלה הסוברים שאין להתענות וצריך לאכול, אין חובה לאכול פת. נראה שעם העלאת מעמד האישה לעתיד לבוא, יגדל גם מעמדו של ראש החודש כיום חג. ולזה רומז המדרש בפרקי דרבי אליעזר 'תתחדש כנשר נעורייכי - שלעתיד משמרות ראשי חודשים'. וכמו שאומרים בקידוש הלבנה:[42] 'וללבנה אמר שתתחדש עטרת תפארת לעמוסי בטן שהם עתידים להתחדש כמותה'. ותתקיים הנבואה (ישעיהו ל, כו): 'והיה אור הלבנה כאור החמה, ואור החמה יהיה שבעתים כ**אור** **ש**בעת **ה**'ימים' (ראשי תיבות **אשה**) שבתורת הקבלה המשילו את האיש לחמה ואת האישה ללבנה[43] שאורה יגדל, ויעלה מעמדו של ראש החודש שמזוהה איתה.[44]

42. על פי סנהדרין מב ע"א.
43. עיין לעיל הערה 6 ועיין גם בספר עלייתה ונפילתה של השכינה, של שרה שניידר, עמ' 67. וכן בספר מי זאת עולה, לניר מנוסי, עמ' 40-41 לקשר העמוק שבין הלבנה לאישה, בדינמיות שלהן.
44. ד"ר דניאל שליט בספרו אור שבעת הימים (שנכתב מתוך לימוד משותף עם הרב יצחק גינזבורג), סוקר את המקורות העוסקים בעליית מעמדה של האישה לעתיד לבוא, בנגלה ובנסתר.